

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДОБОШ ЗОРЯНА АНДРІЇВНА

УДК 340.12

**КОНВЕРГЕНЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ І ПРАВА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Грищук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Гуренко-Вайцман Марина Миколаївна,
Державна установа «Кримський державний медичний
університет ім. С.І. Георгієвського»,
проректор з післядипломної освіти;

кандидат юридичних наук
Донченко Ольга Павлівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться «23» листопада 2012 р. о 12³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ (79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26).

Автореферат розісланий «19» жовтня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Правова система України нині зазнає істотних змін. Це зумовлено насамперед трансформацією правосвідомості українського суспільства як однієї зі складових указаної системи. В умовах, коли європейська правова традиція формувалася з огляду на пріоритет суспільства над особою, у країнах загального права панував постулат переваги особи над суспільством, тоді в державах із тоталітарними режимами у праві втілювалися засади домінування держави над особою. За таких обставин право поставало не як результат зусиль усього суспільства, а створювалося авторитетом влади. Водночас були знівельованими вимоги природного права та його основні цінності.

Конституційне проголошення людини найвищою соціальною цінністю спроектувало нові правові стандарти, правову ідеологію, а, отже, кардинально нові засади функціонування правової системи. Усі її елементи були піддані ревізії. Але забезпечити «безперобійне» й ефективне оновлення правової системи може тільки системний характер перетворень: нова соціальна і правова орієнтація, правосвідомість повинні бути гарантовані і реформуванням традиційної системи джерел права. Лише завдяки джерелам права основні правові цінності здатні реально увійти у правову систему і перетворитися із інструментів правосвідомості у реально чинні нормативи. Саме тому окремих досліджень потребують джерела права, найперше природного. Відтак правові цінності, серед яких – рівність, свобода і справедливість, – досі актуальні теми правової науки.

Не менш важливою є проблема критеріїв оцінки правових явищ. Справедливості ж, як основній правовій цінності, належить визначальна роль у розумінні права, побудови його інститутів, у формулюванні вимог щодо правового регулювання відносин у сучасному суспільстві. Відповідно процес конвергенції справедливості та права є гарантією ефективності права, відтак, підтверджує його цінність як найбільш дієвого соціального регулятора.

Дослідження проблем справедливості та її зв'язків із правом сягає своїм корінням часів Стародавнього Сходу. Так, перші уявлення про справедливість знаходимо ще в «Книзі мертвих» (Єгипет), «Законнику Хаммурапі» (Вавилон), «Ригведі», «Артхашастрі» (Індія), працях Заратустри (Іран), Мо-цзи, Конфуція (Китай) та ін.

Період Античності характеризується початком філософсько-правового осмислення ідеї справедливості, що простежуємо у творах Гомера, Гесіода, Піфагора, Геракліта, Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Сенеки, Цицерона та ін. У Середньовіччі проблема справедливості набуває божественного обґрунтування крізь призму теологічного світогляду таких мислителів, як А. Августин, Т. Аквінський, М. Монтень та ін. У процесі

рецепції римського права, формування ідеї народного суверенітету справедливість досліджували філософи епохи Відродження – М. Падуанський, Н. Макіавеллі, Е. Роттердамський, Ф. Гвіччардіні та ін.

Подальший розвиток філософсько-правових поглядів на ідею справедливості відбувся в епоху Нового часу та Просвітництва, спричинивши появу праць таких мислителів, як Г. Гроцій, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, П.А. Гольбах, Д. Юм та ін. Філософсько-правова проблема справедливості у Німецькій класичній філософії розглядалась у працях І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Л. Фейєрбаха та ін.

Розвиток філософсько-правових підходів до справедливості у філософії ХХ ст. пов'язують з іменами Дж. Ролза, Г. Кельзена, Ф. Селзніка, П. Рікера, А. Камю, Х. Перельмана та ін.

Значний внесок у дослідження проблем справедливості та права як самостійних категорій і таких, що перебувають в органічному взаємозв'язку, зробили такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, як С. Алексєєв, Т. Аллан, І. Андріановська, Ж.-Л. Бержель, В. Грищук, О. Грищук, Д. Гурвіч, О. Данильян, Г. Іконнікова, М. Козюбра, Д. Ллойд, Е. Лукашева, І. Луцький, С. Максимов, В. Малахов, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, О. Петришин, С. Погребняк, Г. Радбрух, В. Самохвалов, С. Сливка, А. Соловійова, О. Тарасишин, Л. Фуллер, Ф.А. фон Хайек, Р. Циппеліус, С. Черниченко.

Аналіз праць цих учених дав змогу зробити висновок про те, що в умовах зміни структури суспільства, трансформації його державно-правових інституцій, зокрема і в Україні, феномени справедливості і права потребують додаткового дослідження, розробки нової методологічної основи їх розвитку та реалізації з урахуванням сучасних міжнародно-правових вимог.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою теми Львівського державного університету внутрішніх справ «Філософсько-правові та теоретично-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є філософсько-правовий аналіз становлення та розвитку ідеї справедливості, дослідження наукових підходів до співвідношення права та справедливості. Відповідно до мети дослідження виокремлена потреба:

- дослідити формування і розвиток ідеї справедливості у філософії права Стародавнього Сходу;
- простежити філософсько-правове оформлення ідеї справедливості в період Античності і Середньовіччя;
- виявити філософське обґрунтування зв'язку справедливості та права епохи Відродження, Просвітництва і Нового часу;
- охарактеризувати сучасне філософсько-правове розуміння справедливості;
- провести комплексний аналіз аспектів та сфер вияву справедливості у правовій площині;

- з'ясувати методологічну основу зв'язку справедливості та права;
- осмислити багатоманітність розуміння сутності права і його вплив на обумовленість права;
- виявити можливості справедливості як джерела формування природного права та її місце в класифікації таких джерел.

Об'єкт дослідження – категорія справедливості як ідеальна властивість суспільних відносин.

Предметом дослідження є філософсько-правовий вимір конвергенції справедливості та права.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний та всебічний аналіз досліджуваного предмета. Використання філософсько-світоглядних підходів надало змогу дослідити ідею справедливості з огляду на її співвідношення із суспільством, державою та правом. Філософський аналіз пов'язаний із розглядом справедливості через призму аксіології, що обумовлює висновки про цінність та моральність права. З урахуванням мети і завдань у дослідженні було застосовано такі методи: *формально-логічний*, що сприяв дослідженню концептуального рівня справедливості та особливостей її вияву у правовій площині (зокрема, як правової справедливості, джерельних функцій щодо права (підрозділи 3.1, 4.2)); *історичний*, що використовувався у контексті дослідження становлення ідеї справедливості у її зв'язку із правом у працях мислителів Стародавнього Сходу, Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, Нового часу та сучасності. Це дозволило простежити еволюцію поглядів на конвергенцію справедливості та права (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4); *системний*, який дав змогу проаналізувати справедливість як багатоаспектну категорію, порівняти категорії справедливості та права, їхні спільні й відмінні риси (підрозділ 3.1); *детермінізму*, що допоміг визначити та обґрунтувати характер зв'язку справедливості та права (підрозділ 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній науці в межах цілісного наукового дослідження із філософсько-правових позицій досліджено характер зв'язку справедливості й права. На підставі аналізу ідеї справедливості, що сформувалася в літературі, запропоновано комплексний підхід до розуміння загальних закономірностей взаємодії справедливості і права, їх конвергенції.

У проведеному дослідженні сформульовано положення та висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни.

Найбільш вагомими з теоретичних положень, рекомендацій, висновків і пропозицій дисертації є такі, які

вперше одержано:

– поняття конвергенції справедливості і права як процесу їх збігу. Вихідною позицією означеного процесу вважається виникнення права як способу вирішення конфліктів, що втілило первісні уявлення про справедливість, історичні особливості перебігу (етапи), відображені у сфері дії цих явищ, їх змістовних характеристиках, а результат – утілений у понятті «правова справедливість»;

– основні напрями конвергенції справедливості і права, які, зокрема, виявляються у здатності справедливості обумовлювати право з позицій моралі, цінностей, визначати мету права, формувати образ права, забезпечувати призначення права, конкретизувати та раціоналізувати право, виявляти сутність права та визначати першоначало, першооснову у праві;

– методологічну основу для дослідження конвергенції справедливості і права, яку становить причинність як різновид детермінації, доведено можливості справедливості як формальної, матеріальної, діючої та цільової причини щодо права;

– особливості причинно-наслідкового зв'язку справедливості і права, які виявляються в процесі загальнофілософської характеристики обумовленості права, зокрема його вияву як природного явища, внаслідок чого обґрунтовано висновок про джерельні можливості справедливості щодо природного права;

– запропоновано авторську дефініцію поняття правової справедливості як нормативно-правового закріплення усередненого рівня моралі, за умов якого забезпечується соціальний компроміс;

удосконалено:

– класифікацію справедливості як правової цінності з огляду на її роль і значення для права, а саме як вищої, ключової або основоположної; ейдетичної (нарівні зі свободою), яка набуває свого соціокультурного змістовного навантаження; привнесеної у правову площину; зумовленої конфліктом інших рівнозначних цінностей;

– класифікацію джерел природного права, зокрема виявлено і доведено місце в ній справедливості як суб'єктивного матеріального джерела і джерела появи права;

дістали подальший розвиток:

– дослідження розуміння справедливості у період Стародавнього Сходу, яке вийшло за межі врегулювання примітивних міжособистісних стосунків, і справедливість уособлювала основу встановленого Богом світопорядку; рушійну силу, що у протистоянні злу забезпечує розвиток суспільства; ідею «вічного морального порядку»; запоруку раціональної організації суспільного життя. Дослідження справедливості в межах теорії карми дозволяє виявити її можливості як морального і соціального обґрунтування причинної наслідковості кармічного зв'язку, а відповідно методологічно пов'язати категорію справедливості із теорією «залежного походження» в індійській філософії і теорією детермінізму;

– положення про те, що філософсько-правове оформлення ідеї справедливості в період Античності виявилось у визнанні за справедливістю статусу критерію заслуженості, підставності прав (вимог), що сформувало основу розмежування правового і неправового, а також здатності визначати сутність і призначення законів, активізувати у правовій площині інші категорії, зокрема, рівності, свободи, обумовленості;

– положення про те, що конвергенцію справедливості та права середньовічні мислителі вбачали насамперед в ідеї божественної справедливості, і відповідно – божественної визначеності, яка в період Відродження та Реформації змінюється історичною необхідністю та закономірністю;

– дослідження розуміння злиття справедливості й права періоду Нового часу в напрямі виходу проблематики справедливості за межі дії національного права і поширення у сфері міжнародних стосунків, зокрема ідеї мирного співіснування народів. Єдиним джерелом справедливості вбачалася суспільна корисність;

– положення про те, що у філософії права ХХ ст. теж простежується здатність справедливості та права до конвергенції, зокрема через зв'язки з мораллю, істинністю, юридичною відповідальністю, обов'язком.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та висновки, що містяться в роботі, можуть слугувати більш глибокому розумінню моральної обумовленості права, з'ясуванню ролі справедливості в правотворчому і правозастосувальному процесах, подальшій розробці проблем ефективності права. Вони можуть бути використані: в процесі вдосконалення законодавства України та в подальших наукових дослідженнях; для підвищення ефективності правотворчої та правозастосувальної діяльності; під час підготовки монографічних робіт, підручників та навчальних посібників; у процесі викладання нормативного та спеціального курсів для студентів вищих юридичних навчальних закладів.

Особистий внесок здобувача. Наукове дослідження проблематики співвідношення справедливості й права виконане дисертантом самостійно. Теоретичні положення та висновки, зроблені автором, ґрунтуються на проведеному аналізі вітчизняних та іноземних наукових джерел.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена на засіданні кафедри загальної теорії держави і права, міжкафедральному семінарі кафедри філософії та політології, кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Теоретичні положення та висновки дисертації були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед них: III Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні й психологічні проблеми права» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.), II Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 29–30 квітня 2010 р.), IX Міжнародна студентсько-аспірантська наукова

конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 14–16 травня 2010 р.); Міжрегіональний «круглий стіл» «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (м. Львів, 14 квітня 2011 р.); XIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 15 квітня 2011 р.); X Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 6–8 травня 2011 р.).

Публікації. Основні положення дослідження відображено у чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, а також у шести тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 195 сторінок, із них основний текст – 178 сторінок, список використаних джерел – 17 сторінок (200 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну та положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Стан дослідження філософсько-правових проблем конвергенції справедливості і права» вміщує аналіз наукової літератури з предмету дослідження, що дозволяє виокремити певні тенденції у вивченні конвергенції справедливості і права. Перша – це комплексний підхід, що розглядає справедливість як складну етико-соціальну і філософсько-правову категорію. Друга – вбачається в дослідженні правових можливостей справедливості, в обговоренні її функцій, виявів у правовій площині, а саме, у праві, правовому регулюванні, зокрема правотворчості та правозастосуванні. Третя – дослідження справедливості та супроводжуючих її категорій у праві, таких як свобода, рівність, еквівалентність, толерантність, законність, доцільність, довіра, користь, юридична відповідальність. Четверта – простежується у наявності в поняттєво-термінологічному апараті правових досліджень лексем на взірець: «надправо», «неправове право», «неправо», «сила права», які теж вводять у сферу правового аналізу категорію справедливості при дослідженні проблеми обумовленості права, його джерельності.

У юридичній літературі трапляються поняття конвергенції різноманітних правових явищ, а саме правової і моральної систем, юридичного позитивізму і теорій природного права. В контексті таких досліджень визріла методологічна необхідність по-новому осмислити зв'язок справедливості й права.

Розділ 2 «Формування і розвиток ідеї справедливості у праві»

складається із чотирьох підрозділів. У підрозділі 2.1. «Ідея справедливості у філософії права Стародавнього Сходу» обґрунтовано, що первинні уявлення про справедливість пов'язувалися із облаштуванням земного життя людини. На підставі цього формувалися: критерії «мудрого правління», що мали на меті утвердження «єдиного зразка справедливості» (Китай); внутрішня політика, що виявилася в соціальному захисті знедолених: бідняків, сиріт, удів (держави Месопотамії); принципи правосуддя, зокрема заборона суддівського угляду, співрозмірність покарання ступеню правопорушення (Стародавній Єгипет); практика прийняття рішень з огляду на скрутне становище особи (вільних общинників) (Вавилон).

У підрозділі 2.2. «Філософсько-правове розуміння справедливості в епоху Античності та Середньовіччя» досліджено праці мислителів, в яких справедливість виявилася: у протиставленні силі і насильству як можливим засобам забезпечення упорядкованості суспільного життя і дії права як закону (Гесіод); в обумовленості законів людським розумом і природою (Демокрит); у розмежуванні законів полісу і законів природи (софісти), що сформувало підґрунтя для виокремлення права природного і позитивного, появи поняття писаного закону і неписаної справедливості – «сутності справ», «божественного і всезагального закону»; у пов'язаності із законністю (Сократ); у концепції «кожному своє», що проектувала необхідність держави, яка здійснює оцінку придатності людини (Платон); у праві, яке було визнано мірилом справедливості, регулюючою нормою політичного спілкування (Аристотель); як основа для формування правосвідомості (Епікур); у поєднанні із правом власності, що окреслило усю проблематику справедливості у її взаємозв'язках із правом (Цицерон); поняттям «справедливого закону» (Тит Лукрецій Кар).

Мислителі Середньовіччя виокремили право, що залежить від людської волі (волевстановлене), право Боже та природне право, з огляду на категорію справедливості. Цій категорії надавали характеристик просторової сталості і часової відносності та передбачали її поділ на приватну (або обмежену, «як розуміється справедливість окремою людиною») і публічну («що визнається справедливим багатьма, усіма або за законами держави чи законами моралі») (М. Монтень).

У підрозділі 2.3. «Справедливість у філософсько-правовій думці Відродження та Нового часу» з'ясовано, що зв'язок справедливості і права розвивався в процесі рецепції римського права, розуміння права як «універсального судді громадянської справедливості» (М. Падуанський), його подальшого відмежування від закону та класифікації законів за змістом («справедливих», що протистоять насильству, охоплюють принцип «правової рівності» і виражають вимоги «всезагальної справедливості») та формальних законів (законів лише за формою, несправедливих, насильницьких, антиправових) (Ф. Бекон, Д. Дідро).

У підрозділі 2.4. «Сучасне філософсько-правове розуміння справедливості» проаналізовано основні сучасні концепції справедливості, які відображають істотні відмінності між ученням про природне право і правовим позитивізмом, незважаючи на чинність позитивного права, що визначається його відношенням до певної норми справедливості (Г. Кельзен, Дж. Ролз). При цьому виокремлюють закони справедливості (Х. Перельман) або її принципи (Г. Кельзен, Ф. Селзнік), уважають справедливість моральною якістю, застерігаючи, що обсяг норм моралі ширший, ніж норм справедливості (Г. Кельзен), виявляють співвідношення справедливості та істинності (П. Рікер).

Розділ 3 «Методологічні аспекти конвергенції справедливості і права» складається із двох підрозділів. У підрозділі 3.1. «Виміри взаємодії справедливості і права» досліджено різні аспекти взаємодії справедливості і права з огляду на багатовимірність категорії справедливість, зокрема її приналежність до сфери моралі, цінностей, та інші якості, значимі для права.

З'ясовано, що класифікація справедливості як правової цінності різна, а саме, як: вищої цінності (В. Бачинін); ключової цінності (І. Кальной, О. Грищук) або основоположної (Н. Алексєєв, В. Нерсєсянц, О. Данильян); ейдетичної (А. Поляков), яка набуває свого соціокультурного змістовного навантаження; привнесеної (у правову площину зі сфери моралі) (М. Марченко); зумовленої конфліктом інших рівнозначних цінностей (Г. Гурвіч) - що є свідченням різної ролі, яку здатна виконувати справедливість у житті права.

У підрозділі 3.2. «Причинність як методологічна основа взаємозв'язку справедливості і права» співвідношення справедливості і права аналізується на основі вчення про детермінізм, крізь призму його основних категорій, таких як «зв'язок», «взаємодія», «причина», «наслідок», «закономірність», «необхідність», «можливість» і «реальність». Це дає змогу констатувати, що методологічну основу для дослідження конвергенції справедливості і права становить причинність. Зокрема, класифікація причин на: формальну, матеріальну, діючу та цільову – цілком співвідноситься із можливостями справедливості щодо права.

Розділ 4 «Філософсько-правові особливості конвергенції справедливості і права» складається із двох підрозділів. У підрозділі 4.1. «Багатоманітність філософсько-правових підходів до визначення сутності права» наводиться загальнофілософська характеристика права, зокрема вияву його як природного явища, що дозволяє простежити обумовленість такого права, у тому числі справедливістю. Окрім того, розмежування права і закону, що є закономірним при такому аналізі, дає нам можливість виявити та оцінити результат процесу обумовленості права, здатність права виступити змістом закону.

У підрозділі 4.2. «Справедливість як джерело формування природного права» аналізуються джерела природного права, їхня природа та різновиди і

обґрунтовується джерельна здатність справедливості щодо права (що відповідає якостям «діючої» причини).

ВИСНОВКИ

Серед висновків, які сприяли розв'язанню наукової проблеми, найбільш загальні й важливі такі:

1. Процес конвергенції справедливості і права розпочався із виникненням права як способу вирішення конфліктів, що відобразило первісні уявлення про справедливість. Дослідження генези ідеї справедливості дозволяє простежити її філософсько-правове наповнення – певні етапи конвергенції справедливості і права. Так, розуміння справедливості періоду Стародавнього Сходу уособлювало основу встановленого Богом світопорядку (Єгипет); рушійну силу, що у протистоянні злу забезпечує розвиток суспільства (Іран); ідею «вічного морального порядку» (Індія); запоруку раціональної організації суспільного життя (Древній Китай). Справедливість поширилася як мірило поведінки людей і державних інституцій.

Дослідження справедливості в межах теорії карми дозволяє виявити її можливості як морального і соціального обґрунтування причинної наслідковості кармічного зв'язку, відповідно – методологічно пов'язати категорію справедливості із теорією «залежного походження» в індійській філософії і теорією детермінізму в цілому.

2. Наступним етапом у конвергенції досліджуваних явищ стало філософсько-правове усталення ідеї справедливості в період Древньої Греції і Древнього Риму. Справедливість констатована: поняттям «діке» – усезагальної справедливості, законності і полісного життя (Гомер, Гесіод); критерієм заслуженості, підставності прав (вимог) у «боротьбі за честь», тобто боротьбі за право (Гомер), що сформувало основу для розмежування правового і неправового; заборонаю переступати встановлені межі (мілетська школа, Анаксимандр), що цілком співвідноситься з ідеєю права як регулятора поведінки людини, з ідеєю ідеального світового порядку (Геракліт); сутністю й призначенням законів як засобів установа або відновлення справедливості (піфагорійці); джерелом прав людини – «незмінною і постійною волею надати кожному його право» (Ульпіан).

Констатовано можливості справедливості як:

– якості рівної міри (піфагорійці), як рівності людей (Сенека), *aequum jus* (еквівалентного, рівного права (римські юристи));

– підстави нерівності, зокрема «у владі і привілеях» (Платон);

– пропорційності, яка «буває рівністю лиш інколи, а саме, лише як рівне ставлення у суді» (Аристотель);

– принципу управління, перед яким усі були рівні (Гомер, Гесіод, Геракліт);

– вияву істини, що є в природі і розумі людини, відповідно, дозволяє оцінити право (Демокрит, Цицерон). Вони визначають її статус як категорії, що

активізує у правовій площині інші категорії, зокрема рівності, свободи, обумовленості.

У період Середньовіччя виникнення справедливості і права простежувалося в ідеї:

1) вищої Божої справедливості, яка визначила уявлення про право; моральний закон (оскільки закони створюються людьми несправедливими (М. Монтень); земний правопорядок світських держав;

2) загального блага, якого повинна прагнути держава і людський закон (Т. Аквінський);

3) *aequitas* (еквівалентність) як способу вирішення колізій між правовими системами;

4) *jus naturale* (з яким середньовічні юристи ототожнювали поняття *aequitas*, відтак юриспруденція того часу вважалася попередницею природно-правової школи);

5) відмежування від правосуддя.

3. Філософсько-правовий збіг справедливості і права у період Відродження і Реформації відбувся в руслі:

– посиленого процесу рецепції римського права;

– подальшого поглиблення розмежування права («універсального судді громадянської справедливості») і закону, оформлення ідеї народного суверенітету (М. Падуанський);

– обґрунтування походження держави як усвідомлення потреби в управлінні мудрого і справедливого (Н. Макіавеллі);

– тісного зв'язку зі свободою (Ф. Гвіччардіні). Божественна визначеність змінюється історичною необхідністю і закономірністю (доля) (Н. Макіавеллі), тому значне місце відводиться вільній волі індивіда, у зв'язку з чим і поняття справедливості набуває деяких нових забарвлень – ситуативних;

– належного особі права (Ж. Боден).

Взаємозв'язок справедливості і права періоду Нового часу виник у напрямі:

– виходу проблематики справедливості за межі дії національного права і поширення у сфері міжнародних стосунків (Г. Гроцій, Д. Юм);

– дослідження проблеми війни і миру, розмежування війн справедливих і несправедливих (Г. Гроцій);

– обґрунтування справедливості як необхідної ознаки права, оскільки вона трактується як вимога розуму, веління природи розумної істоти (Г. Гроцій), належної якості позитивного права (Ф. Бекон);

– подальшого розмежування права і закону шляхом з'ясування відмінностей між законом за змістом (справедливим) і формальним законом (несправедливим) та формування уявлень про належний, справедливий закон (Ф. Бекон, Д. Дідро, П.А. Гольбах, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант), який протиставляється свавіллю (А. Шопенгауер);

– обґрунтування ролі справедливості, похідної від права (Б. Спіноза, Г.В.Ф. Гегель), у випадку, якщо справедливість підпорядковується законам;

дослідження «суспільної корисності» як єдиного джерела справедливості, права власності як об'єкта справедливості (Д. Юм, Т. Гоббс).

4. Представники сучасних концепцій справедливості теж акцентують на здатності справедливості і права до конвергенції та:

1) розглядають проблему справедливості крізь призму норм справедливості і вчення про природне право (Г. Кельзен);

2) детально вивчають проблему відповідальності в контексті реалізації принципу справедливості (П. Рікер);

3) обстоюють позицію про нормативність справедливості;

4) досліджують, визначають взаємозв'язок «права, справедливості і суспільства» (Ф. Селзнік);

5) обґрунтовують взаємодію свободи і справедливості через категорію обов'язку (А. Камю).

5. Дослідження різних аспектів взаємодії справедливості і права дозволяє простежити основні методологічні напрями їх конвергенції з огляду на здатність справедливості:

– обумовлювати право з позицій моралі, що відображено поняттями «моральність права», «внутрішня мораль права», «мораль, що робить можливим право», у зв'язку з чим формуються підстави для оцінки і права, і правозастосування; передумови забезпечення їхньої ефективності; проекція такої властивості права, як примусовість;

– обумовлювати право з позицій цінностей, зважаючи на визнання справедливості правовою цінністю;

– визначати мету права, що виправдано з огляду на методологічну близькість понять «мета», «цінність» і «благо»;

– формувати образ права, зважаючи на потенціал справедливості як ідеї права;

– забезпечувати призначення права, оскільки під справедливістю часто розуміють сукупність поглядів на належне;

– конкретизувати та раціоналізувати право, зважаючи на контекст справедливості як правового поняття. Це дозволяє визнавати існування формального аналогу справедливості;

– виявляти сутність права, зважаючи на справедливість як його властивість;

– визначати першоначало, першооснову у праві, зважаючи на якість справедливості бути принципом у праві (права, правотворчості чи правозастосування).

6. Досліджувані співвідношення справедливості і права дозволяють визнати беззаперечний їхній зв'язок і звернутися до поняття детермінізму та його основних категорій, відповідно визнати причинність методологічною основою дослідження конвергенції справедливості і права. Крім того, загальнофілософська класифікація причин цілком співвідноситься із

можливостями справедливості щодо права. Так, якість справедливості обумовлювати право з позицій цінностей цілком відповідає змісту формальної причини. До сфери дії формальної причини належить і здатність справедливості формувати образ та змістовну серцевину, тобто виступати ідеєю права. Аналогічні міркування можна висловити стосовно справедливості як правового поняття, що конкретизує та раціоналізує право.

Зважаючи на контекст справедливості як властивості, що поряд зі свободою та рівністю формує якість права, можна виявити матеріальну причину.

Справедливість, як принцип у праві, становить першооснову права, співвідноситься зі змістом «діючої» причини. З огляду на такий вид причини можна виокремити і обумовленість права мораллю, оскільки справедливість характеризується приналежністю саме до морально-етичної сфери.

Аналіз справедливості як мети права, як правопорядку, що відображає призначення права та його цінність у суспільстві, для людини проектує цільову причину. Окреслене засвідчує причинну залежність справедливості і права, а характер зв'язку між ними – як причинно-наслідковий.

Додатковими аргументами у виявленні такого зв'язку є положення про нормативну і правову природу справедливості, її якості бути:

- підставою правоздатності;
- онтологічною основою оформлення правового простору, тобто можливостей окреслювати сферу правової матерії.

Дискусії з цього приводу можуть бути, як видається, проаналізовані під кутом зору розмежування понять справедливості і правової справедливості. Відповідно, під правовою справедливістю розуміємо нормативно-правове закріплення усередненого рівня моралі, за якого забезпечується соціальний компроміс. Це поняття формується як результат процесу конвергенції справедливості і права.

Окрім того, такі категорії причинності, як можливість і дійсність, повністю відображають розмежування справедливості формальної та реальної (істинної), що має важливе практичне значення.

7. Особливості встановленого причинно-наслідкового зв'язку справедливості і права виявляються в процесі загальнофілософської характеристики права, зокрема його вияву як природного явища, а також його обумовленості:

- «почуттям справедливості» (Цицерон);
- «вимогою здорового глузду, розумної природи» (Г. Гроцій);
- «належністю» (В. Булгаков);
- «абсолютністю», «належністю на протипагу дійсному (умовно наявному в суспільстві) порядку речей» (Н. Коркунов);
- ідеєю (з огляду на право як форму духу (Ю. Тихонравов);
- «моральністю як мінімумом добра» (В. Соловйов). Дослідження соціальної і правової природи справедливості дає підстави прирівняти її до вищенаведених категорій, відтак констатувати, що справедливість, як «ідея,

абсолют, вимога...» обумовлює право у його природному розумінні. Цим проектується джерельні можливості справедливості щодо права.

8. Приєднуючись до розуміння понять:

а) справедливості як «незмінної і постійної волі надати кожному його право»;

б) джерел природного права «як усього того, що породжує і забезпечує реальність прав», можна формально-логічно простежити здатність справедливості виступати джерелом природного права, тобто відповідати якостям «діючої» причини.

Додатковими аргументами цього слугує визнання джерелом права самої людини (В. Малахов), «певної індивідуальної душі» (А. Тойнбі), складових внутрішнього світу людини, «прошарків душі, в яких виникають мотиви людської поведінки» (І. Ільїн), її духовності, в основі якої людська гідність та похідні від неї цінності справедливості, свободи і рівності (О. Грищук).

Зважаючи на наявні в літературі класифікації джерел природного права (зокрема, за критерієм факторів, що творять зміст права), можемо співвіднести справедливість із суб'єктивним матеріальним джерелом, а окремі аналогії у класифікаціях джерел природного права і позитивного права дозволяють концептуалізувати справедливість як джерело появи права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Добош З.А. Справедливість і правотворчість: філософсько-правовий аспект / З.А. Добош // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 2. – С. 438–446.

2. Добош З.А. Ідея справедливості у правовій думці Стародавнього Сходу / З.А. Добош // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 54. – С. 9–15.

3. Добош З.А. Філософсько-правові особливості конвергенції справедливості і права / З.А. Добош // Митна справа. – Львів, 2012. – № 2 (80), част. 2, книга 2 берез. – квіт. 2012 р. – С. 19–27.

4. Добош З.А. Методологічні аспекти взаємодії справедливості і права / З.А. Добош // Митна справа. – Львів, 2012. – № 3 (81), част. 2, книга 1 трав. – черв. 2012 р. – С. 19–27.

5. Добош З.А. Справедливість як принцип правотворчості: філософсько-правовий аспект / З.А. Добош // Філософські, методологічні й психологічні проблеми права: матеріали III Всеукр. наук.-теор. конф. (м. Київ, 23 квіт. 2010 р.). – К., 2010. – С. 49–50.

6. Добош З.А. Справедливість у правотворчості / З.А. Добош // Закарпатські правові читання: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. молодих

вчених та студентів (м. Ужгород, 29–30 квіт. 2010 р.). – Ужгород, 2010. – С. 35–36.

7. Добош З.А. Справедливість і правотворчість: особливості взаємодії / З.А. Добош // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали ІХ Міжнар. студ.-аспір. наук. конф. (м. Львів, 14–16 трав. 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 47–48.

8. Добош З.А. Ідея справедливості у правовій думці Древньої Індії / З.А. Добош // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали Х Міжнар. студ.-аспір. наук. конф. (м. Львів, 6–8 трав. 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 7–8.

9. Добош З.А. Розвиток уявлень про справедливість у філософії Стародавнього Китаю / З.А. Добош // Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи: матеріали 13 Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 15 квіт. 2011 р.). – Тернопіль, 2011. – С. 45–48.

10. Добош З.А. Уявлення про справедливість у правовій думці Китаю / З.А. Добош // Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти: матеріали Міжрегіон. «круглого столу», (м. Львів, 14 квіт. 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 56–59.

АНОТАЦІЯ

Добош З.А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2012.

У дисертації із філософсько-правових позицій проаналізовано характер зв'язку справедливості і права. Доведено властивості таких явищ, як конвергентних. При цьому відправною точкою процесу їх конвергенції бачиться виникнення права як способу вирішення конфліктів, що втілило первісні уявлення про справедливість, історичні особливості перебігу (етапи) відображені у сфері дії цих явищ, їхніх змістовних характеристиках, а результат втілений у понятті правової справедливості. Визначено основні напрями конвергенції справедливості і права, які, зокрема, проявляються у здатності справедливості обумовлювати право з позицій моралі, з позицій цінностей, визначати мету права, формувати образ права, забезпечувати призначення права, конкретизувати та раціоналізувати право, виявляти сутність права та визначати першооснову у праві. В процесі загальнофілософської характеристики обумовленості права, зокрема його прояву як природного явища, обґрунтовано висновок про джерельні можливості справедливості щодо природного права.

Ключові слова: справедливість, право, правова цінність, правова ідея, мета права, правопорядок, принцип права, правова справедливість, джерела природного права.

АННОТАЦІЯ

Добош З.А. Конвергенція справедливості и права: філософсько-правове измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.01.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2012.

В диссертации с философско-правовых позиций анализируется характер связи справедливости и права. Выявлены качества этих явлений как конвергентных. При этом начальной точкой процесса их конвергенции предлагается рассматривать возникновение права как способа урегулирования конфликтов, что является отображением первобытных представлений о справедливости. Исторические особенности протекания этого процесса (этапы) оказали влияние на сферу действия исследуемых явлений, их характеристики, результат которых представлен понятием правовой справедливости. Правовая справедливость рассматривается автором как нормативно-правовое закрепление усредненного уровня морали, при котором обеспечивается социальный компромисс.

Определены основные направления исследуемой конвергенции, которые представлены возможностями справедливости:

- обуславливать право с позиций морали, отражаемых понятиями «моральность права», «внутренняя мораль права», в связи с чем формируются основания для оценки и права, и правоприменения, и предпосылки для обеспечения его эффективности;

- обуславливать право с позиций ценностей, ввиду признания справедливости правовой ценностью (понимание справедливости как ценности обуславливает и соответствующее понимание права);

- обозначать цель права, что оправдано учетом методологической близости понятий «цель», «ценность», «благо»;

- формировать образ права, учитывая потенциал справедливости как идеи права;

- обеспечивать предназначение права, поскольку справедливость часто понимают как совокупность взглядов на должное;

- конкретизировать право, исходя из контекста справедливости как правового понятия. Это позволяет согласиться с такими исследованиями логики справедливости, которая признает необходимость существования формального аналога справедливости;

- представлять сущность права, так как справедливость оценивают как свойство права;

– обнаруживать первоначало, первооснову в праве в связи с качеством справедливости быть принципом в праве (права, правотворчества или правоприменения).

Также обосновано, что методологическую основу для исследования конвергенции справедливости и права составляет причинность как разновидность детерминации. Прослежены особенности причинно-следственной связи справедливости и права, которые проявляются в процессе общефилософской характеристики права, в частности естественного права, в связи чем обсуждаются возможности справедливости как источника естественного права.

Дополнена классификация источников естественного права путем определения в ней места справедливости как субъективного материального источника и источника появления права.

Ключевые слова: справедливость, право, правовая ценность, правовая идея, цель права, правопорядок, принцип права, правовая справедливость, источники естественного права.

SUMMARY

Dobosh Z.A. Convergence of justice and law: philosophico-legal dimension. – Manuscript.

The dissertation to competition for academic degree of Candidate of law sciences in specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Internal Affairs State University of Lviv. – Lviv, 2012.

The dissertation deals with the analysis of the character of connection between justice and law in the light of philosophico-legal positions. Attributes of such phenomena as convergent are substantiated. The initial point of the process of their convergence is considered to be the appearance of law as a method of resolving of conflicts, which embody the original ideas on actions of these phenomena, as well as their content attributive features; the result is reflected in the notion of legal justice. Key trends of convergence of justice and law are defined. In particular, they are reflected within the ability of justice to stipulate the law from the points of morality and values, to define the objective of law, to form the appearance of law, to provide the purpose of law, to make law more concrete and rational, to reveal the gist of law and to define the primary basis in law. In the process of generally-philosophical characteristics of determination of law, in particular, its reflection as natural phenomena, the conclusion on the sources abilities of justice concerning the natural law is substantiated.

Key words: justice, law, legal value, legal idea, objective of law, legal order, principle of law, legal justice, sources of natural law.

Підписано до друку 16.10.2012 р.
Формат 60?84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 174-12.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.